COPE
Member since 2019
JM14482

Dyskusje / polemiki / recenzje

Izabela Desperak*

Recenzja: Maria Dębińska, *Transpłciowość w Polsce. Wytwarzanie kategorii*, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2020, ss. 277

Abstrakt

Recenzja książki Marii Dębińskiej *Transpłciowość w Polsce. Wytwarzanie kategorii* wskazuje na ogromną potrzebę współczesnych naukowych opracowań dotyczących problematyki transpłciowości, które pozwolą szerszej publiczności, nie tylko akademickiej, zapoznać się z piśmiennictwem na ten temat. Zwraca też uwagę na wyznaczenie przez autorkę standardów językowych odnoszących się do tego wciąż niewystarczająco rozpoznanego poza kręgiem specjalistek i specjalistów tematu oraz na oryginalność podejścia autorki, która koncentruje się na analizie społecznego wytwarzania kategorii transpłciowości, w oparciu o rozbudowane badania własne.

Słowa kluczowe: transpłciowość, antropologia płci i seksualności, binaryzm płci, Polska.

Review: Maria Dębińska, *Transpłciowość w Polsce. Wytwarzanie kategorii*, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2020, pp. 277

Abstract

The review of Maria Dębińska's *Transpłciowość w Polsce. Wytwarzanie kategorii [Transgender in Poland. Producing a category]* points out to the huge demand for modern academic works concerning transgender issues, letting the audience, also not-academic, to be provided with recent writings on it. It also emphasizes the need to set language

* Uniwersytet Łódzki.
Artykuł otrzymano: 24.05.2022; akceptacja: 3.06.2022.

https://doi.org/10.18778/2450-4491.14.12

standards concerning this still often misunderstood topic, and the uniqueness of the author's approach, which focuses on the social production of the category of transgender.

Keywords: transgender, anthropology of gender and sexuality, gender binary, Poland.

Kwestie płci i seksualności należą do najważniejszych wyznaczników współczesnych przemian społecznych i politycznych. Podobnie jak pozostałe kraje byłego bloku, oddzielonego od zachodu Żelazną Kurtyną, dopiero w potransformacyjnej rzeczywistości Polska zaczęła się mierzyć z pojawieniem się w sferze publicznej problematyki LGBT+. Zmiany odnoszących się do niej dyskursów eksperckich i wyobrażeń zbiorowych zachodzą więc w tym obszarze kilka dekad później niż opisane przez Manuela Castellsa w *Sile tożsamości* (2008) czy Anthony'ego Giddensa w *Przemianach intymności* (2006). W zmierzeniu się z tą zmianą przewodniczką może stać się Maria Dębińska, antropolożka płci i seksualności, i jej książka: *Transpłciowość w Polsce. Wytwarzanie kategorii*. Praca ta jest niezwykle ważną pozycją, uzupełniającą dotychczasowy kanon wiedzy o społecznych zagadnieniach seksualności o kwestie budzące dziś gorące dyskusje i spory. Wynikają one zarówno z polityczności tej problematyki, jak i z bardzo szybko następujących zmian w obszarze wiedzy eksperckiej na temat transseksualności oraz dyskursów odnoszących się do problematyki tożsamości płci.

Sam tytuł książki odnosi się do tych przemian i jednocześnie najnowszych standardów: termin „transpłciowość" stosowany jest w polszczyźnie stosunkowo od niedawna, powoli zastępując stosowaną poprzednio, błędną kalkę z języka angielskiego, czyli „transseksualizm". Zmiana standardów językowych to tylko jedna z symbolicznych oznak zmian w publicznych dyskursach odnoszących się do problematyki płci i seksualności. Społecznie uznane sposoby mówienia o seksualności zmieniają się tak szybko, że nadążenie za tempem zmian wymaga świadomego wysiłku, autorka sporządziła więc słownik, w którym wyjaśnia znaczenie stosowanej terminologii, wyznaczając jednocześnie pewne standardy językowe, opisuje też szczegółowo przyjęte przez siebie w pracy rozwiązania językowe. Inaczej niż w powszechnym uzusie językowym autorka posługuje się domyślnie formami żeńskimi w tych przypadkach, gdy płeć opisywanych osób nie jest znana lub nie jest istotna, a form męskich tam, gdzie jest znana i istotna, np. gdy mowa o seksuologach diagnozujących osoby transpłciowe przed 1989 rokiem, ponieważ nie było wśród nich kobiet. Decyzję użycia formy żeńskiej jako domyślnej autorka wyjaśnia „przyjętym w naukach społecznych zabiegiem, mającym przywrócić płciową równowagę w literaturze zdominowanej przez męskie formy gramatyczne i męski punkt widzenia". Wprawdzie w 2020 roku, gdy praca się ukazała, zabieg ten nie był powszechnie stosowany w polskich publikacjach naukowych i nie jest też dziś, jednak w kolejnych latach może znaleźć szersze grono naśladowczyń.

Sytuując się w antropologicznym paradygmacie badań nad seksualnością, Dębińska jest jednocześnie świadoma kolonialnych i eurocentrycznych obciążeń tej dyscypliny i celowo wybiera metodologię własnych badań, która nie będzie obciążona ich reprodukcją: biograficznych narracji, w których to same badane i badani opisują społeczeństwo, a nie na odwrót. Autorka opisuje praktykę społecznego wytwarzania transpłciowości w Polsce od lat 60. do dziś, w oparciu o dyskursy medyczne i prawnicze oraz autobiografie osób trans stworzone w różnych kontekstach społecznych i instytucjonalnych, zwłaszcza związanych ze sprawami sądowymi, których analiza koncentruje się nie na tym, „co" jest opowiadane, ale „w jaki sposób". Badania autorki objęły akta sądowe 35 spraw o ustalenie płci oraz 36 półstrukturyzowanych wywiadów biograficznych przeprowadzonych z osobami transpłciowymi, a także rozmowy z seksuologami i seksuolożkami zajmującymi się diagnozą, terapią i pomocą osobom transpłciowym. Ponadto polegały one na analizie literatury seksuologicznej i prawniczej poświęconej transpłciowości oraz wybranych narracji medialnych. Autorka uwzględniła także nieformalne rozmowy i obserwacje podczas różnego rodzaju spotkań organizowanych przez jedną z działających w tym obszarze fundacji. Te ostatnie pozwoliły na udokumentowanie nowych zjawisk, czyli pojawienia się kontrpubliczności oraz samodzielnego dyskursu aktywistycznego.

W oparciu o przeprowadzone badania autorka rekonstruuje społeczny kontekst wytwarzania kategorii transpłciowości. Przedstawia najpierw historię, a potem teraźniejszość konstruowania transpłciowości jako kategorii tożsamościowej i politycznej w polskich dyskursach: medycznym, prawniczym i aktywistycznym. Główną tezą książki jest wytwarzanie transpłciowości jako kategorii tożsamościowej, które to dokonuje się drogą tworzenia narracji o społeczeństwie zamieszkiwanym przez osoby, które z tą kategorią się utożsamiają, i o relacjach społecznych, w których funkcjonują i których doświadczają. W tym ujęciu transpłciwość okazuje się ubocznym efektem organizacji społeczeństwa opartej na płciowym binaryzmie.

Historia społecznego wytwarzania kategorii transpłciowości w Polsce rozpoczyna się w latach 60. ubiegłego wieku, a ważną jej cezurą okazuje się rok 1989. Autorka przypomina, że w okresie PRL problematyka transseksualności nie tylko była w dyskursie obecna, ale ówczesne praktyki medyczne, a nawet prawne, były dość progresywne. Osoby transpłciowe diagnozowano i mogły one – do 1999 roku – liczyć na refundację terapii, w tym tranzycji, w tamtym okresie określanej terminem „zmiany płci". Autorka opisuje także, jak doszło do zmiany prawnego kontekstu i brzemiennej w skutki decyzji o konieczności wszczynania postępowania sądowego, niezbędnego obecnie do uzyskania prawnej korekty płci. Opisuje również, w oparciu o przeprowadzone wywiady, czym jest takie postępowanie sądowe z perspektywy samej osoby trans.

Historia społecznego wytwarzania kategorii transpłciowości w ujęciu Marii Dębińskiej to opowieść nie tylko o jej pojawieniu się i legitymizacji, ale także społecznej dyskryminacji i opresji doświadczanej przez transosoby. To także historia zmiany relacji seksuologów i ich pacjentek i pacjentów, od naznaczonego protekcjonalnością stosunku władzy do relacji o charakterze partnerskim. To również

historia społecznych wyobrażeń transpłciowości, budowanych m.in. poprzez dyskursy eksperckie, i publikowane przez ekspertów, adresowane do szerszej publiczności prace popularyzatorskie – od niewiedzy, marginalności i egzotyzacji, przez uwznioślenie, do względnej normalizacji. Najważniejsza zmiana wyłania się z analizy narracji autobiograficznych. W zakończeniu pracy autorka pisze o współcześnie opowiadanych historiach, że:

> dotyczą nie tylko odkrywania prawdziwych tożsamości i szukania dla nich etykiet, oraz nieszczęśliwych miłości, które uratować może tylko diagnoza i operacja, ale też możliwości, warunków i sposobów istnienia oraz funkcjonowania w odczuwanej płci – tego, gdzie mieści się płeć, jak ją rozpoznać, kiedy i z kim można być sobą. Zawierają m.in. diagnozy społeczne i kartografię społecznej przemocy wobec osób nienormatywnych płciowo: mapy relacji społecznych, w których tworzone i rozmontowywane są transpłciowe tożsamości; opisy skutków wpisanej w ciała strukturalnej przemocy i sposobów uwalniania się od niej, tzn. nabywania albo odmawiania prawdziwej płci (Dębińska 2020: 256).

Zupełnie inną zmianę odkrywa dyskurs prawniczy, zwłaszcza po 1989 roku. Odrywa się on od eksperckiego dyskursu seksuologii i skręca w zupełnie innym kierunku, w rezultacie powodując zmianę prawnej praktyki w zakresie orzekania o korekcie płci i włączając do tego procesu rodziców, których pozwanie staje się jedyną drogą do prawnego skorygowania płci. Wydaje się, że ta prawna wolta wiąże się bezpośrednio z innymi godzącymi w społeczność LGBT+ motywacjami legislacyjnymi, w których priorytetem staje się obrona instytucji małżeństwa przed rzekomym zagrożeniem związkami jednopłciowymi. W rezultacie jednak przyjęta praktyka prawna wymusza rozwody od osób transpłciowych pozostających w związkach małżeńskich.

Osobny rozdział poświęcony jest autobiograficznym relacjom osób transpłciowych, których obszerne fragmenty ilustrują wywód autorki i są cennym uzupełnieniem jej analiz. Opresyjność państwa, wpisaną w jego system prawny, potwierdza zaś analiza akt postępowań sądowych o ustalenie płci przeprowadzonych w latach 1995–2011. Mimo że obraz społeczeństwa odbijający się jak w lustrze w wynikach badań nie należy do najbardziej optymistycznych, autorka nie waha się przed zarysowaniem wizji przyszłości i potencjalnych dalszych przemian społecznych, wynikających z następstw procesu konstruowania i rekonstruowania transpłciowości.

Bibliografia

Castells M. (2008) *Siła tożsamości*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dębińska M. (2020) *Transpłciowość w Polsce. Wytwarzanie kategorii*, Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.

Giddens A. (2006) *Przemiany intymności. Seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

O Autorce

Izabela Desperak – socjolożka, adiunktka w Instytucie Socjologii UŁ, członkini Interdyscyplinarnego Seminarium Gender przy CEIN UŁ, zajmuje się m.in. nierównościami ze względu na płeć, feminizacją biedy oraz genderowym wymiarem transformacji. Autorka książki *Płeć zmiany. Zjawisko transformacji w Polsce z perspektywy gender* (2013, wydanie drugie, zmienione 2017), współredaktorka prac z serii „Oblicza Feminizmu" Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego.

Izabela Desperak – sociologist, Assistant Professor at the Institute of Sociology at the University of Lodz, member of the Interdisciplinary Seminar on Gender at the Centre of Social Educations at the University of Lodz. Research interests: gender inequalities, feminization of poverty, and the gendered dimensions of political transformation. She is the author of the book *Płeć zmiany. Zjawisko transformacji w Polsce z perspektywy gender* (2013; revised edition, 2017), co-editor of the series "Oblicza Feminizmu" published by the University of Lodz Press.

Cytowanie

Desperak I. (2022) *Recenzja: Maria Dębińska,* Transpłciowość w Polsce. Wytwarzanie kategorii*, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2020, ss. 277*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne", nr 1(14), s. 198–202, https://doi.org/10.18778/2450-4491.14.12.

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY 4.0